

Marju Lepajõe Hupeli konverentsi ette valmistamas kursusekaaslase kodus Põltsamaal 18. juulil 1987. Foto: Vallo Kalamees (?).

Marju Lepajõe Tartus Toomemäel. 1980ndad (?).

Vaenukäo probleemist Pärsia müstikas

Marju Lepajõe

Sissejuhatusesks tunnistaksin, et ettekanne on täielikult inspireeritud konverentsi motost „Sind Muffins und kleine Butterbrötchen kontinuiertsfähig?“ – püüaksin sellele anda teatava vastuse.

Mul on au siin täna esindada Ojanurme koolkonna Peedu-Elva suunda, s. t. Valga maanteed. Selle suuna tähtsust ei saa alahinnata koolkonna kujunemisel – ja ega keegi ei olegi alahinnanud. Ka ülehinnatud ei ole. Koolkond tervikuna on raskesti determineeritav, aga just seetõttu jõuliselt toimiv, sest ta ei ole etableerunud ei teoreetiliselt ega praktiliselt ja ei etableerugi, sest see, mis ühendab, on sügav skepsis, mis siiski hoidub minemast äärmusesse ehk solipsismi. Julgeksin väita, et nii mõnigi asi sai selgeks juba Rõngu sovhoosi õunaaias ja Koruste vanas koolimajas 1980. a. sügisel. Teadusajalugu kahjuks ei fikseeri, kui palju on teada rühmitusi, kellest mingi osa kõigepealt magab kuu aega koos, 20 inimest, ja alles siis alustatakse spekulatsioonidega. Tänapäeva grupipsühholoogia seisukohalt oleksid pidanud Rõngus üsna peatselt aset leidma mingid vägivaldsed situatsioonid, näit. nõrgemate orjastamine, sest toitu, peale õunte, ja ruumi oli siiski piiratud, ent minu mälu järgi me Rõngus põhiliselt pikutasime ja ei teinud õieti midagi või kui, siis väljendasime oma mitmesuguseid kahtlusi mitmesugustes asjades.

Mis puutub Valga maantee tähtsusesse, siis Rõngu on teadagi Elvast Valga poole pöörata. Kui Rõngust edasi sõita, omakorda pöörata Tõrva peale ja sealt pöörata Helme peale, ja sealt pöörata metsavahele, siis võib – kui õnn naeratab – jõuda Riidajale, kus on austatud koolkonna rajaja Tiitu Ojanurme suvekodu. Nii et kui keegi peaks küsima, milline on üldse Ojanurme koolkonna põhisuund, siis sõandaksin väita, et see on Elva-Tõrva-Helme-suund või on see vähemalt üks põhilistest.

Pööramine kui metodoloogiline probleem

Siinkohal ei tahaks, et liigselt jääks kõlama see siia-sinna pööramine. Viimase aja humanitaarteaduste metodoloogias rõhutatakse mu meelest pööramist liigselt: keeleline pööre, kultuuriline pööre, pildiline pööre, kognitiivne pööre jne. Pööramine on muutunud justkui eesmärgiks iseeneses. Kui tekib mingi mõiste – nagu *pööre* –, siis see justkui nõuaks enese kasutamist. Kui keegi hakkab pöörama, siis tahavad kõik järsku pöörata. Selles mõttes on mõisted nagu tehnika, mis hakkab kohe nõudma enese kasutamist, kui ta juba olemas on. Uus ostetud telefon ei talu vaikimist, klahvid ei talu sõnumite mittesisestamist, kirves nurgas ei talu virutamata jätmist jne. Kui inimene saab auto, hakkab ta väga rahutult liiklema, tahab igale poole sisse pöörata, erinevalt varasemast rongisõidust, kui liiguti selgelt ja otsejoones ühest kohast teise.

Probleem on selles, et kui kogu aeg siia-sinna pöörata, olgu auto või terminiga, siis *t e e k o n d k u i s e l l i n e h ä g u s t u b*, siht, kuhu üldse liikuda tahetakse, muutub ebaselgeks. Teoorias väljendub see mõttetus hüplemises ühe seletusviisi juurest teise juurde, täitsa nagu peata. Kusjuures on huvitav, et aine kui selline, uuritav materjal, püsib ilusti paigal, näiteks Hurda kogud kirjandusmuuseumis püsivad ilusti paigal, samuti materjalid kultuuriloolises arhiivis, ülikooli raamatukogu on paigal, ajalooarhiiv Toomemäel on paigal, fondid täienevad rahulikult, minema ei visata palju. [Kolleeg Leili Punga kinnitusel visatakse minema ainult paberid, mille peale ei ole *m i t t e m i d a g i* kirjutatud.]¹

Nii et aines ise on nagu ilus rahulik mets, ta lihtsalt kasvab, kõrgub, sammaldub, kohiseb, aga uurijad metsa ääres on rahutud, higised, sageli meeleheitel, nad ei tea, kuhu pöörata, et seent kätte saada. Igas metsalises näevad nad konkurenti järgmisele pilvikule. Nende silmis on harva näha metsa enda ilu.

Kas saab praegu öelda, et eesti kirjanduse *u u r i m i n e* oleks sama ilus, kui on eesti *k i r j a n d u s i s e*? Ei saa. Uurimine on närviline, hüplik, kaootiline. Kirjanduskriitika on peaaegu täiesti juhuslik.

Kõik teavad, kui ilus on eesti keele süntaks, kui paindlik see on, milline potentsiaal on tal luua mõtterikkaid struktuure, milles on ühtlasi häälikute muusika. Kas see rikkus avaldub keeleuurijate töödes? Harva.

Mis on selle põhjus? Küsisin millalgi „Vikerkaare“ peatoimetajalt Märt Väljatagalt, miks tuleb nii vähe uusi autoreid peale. Ta vastas, et katastroof toimus siis, kui eesti keelt ja kirjandust hakati ülikoolis eraldi õpetama (uue iseseisvusaja algul). Keel teostub kirjanduses ja kirjanduse kandja on keel. Need kuuluvad kokku. Inimene, kes on õppinud kas ainult ühte või teist, ei valda kirjutamist kui sellist.

Keeleuurijad ei tegele peaaegu üldse enam kirjanduskeelega, see on isegi põlu all. Seda on mulle keeleteadlased ise öelnud – et kirjandust ei võeta tõsiselt, seda pole mõtet uurida. Nad uurivad haugatusi, hüüatusi, deiktikuid, s. t. kõnekeelt, näiteks, kuidas alustada telefonikõnet, mida haugutada lõpetuseks. Kui uuritavat objekti kogu aeg kitsendada, on masintõlke tegemine eesti keelele varsti väga lihtne, sest väljendataksegi haugatustega (ka telefonikõne alguses).

Ja teiselt poolt: kui kirjandusuurija ei suuda enam näha ja tajuda puhtalt keele enda seadusi, sellele keskenduda, siis hakkab objekt ka tema jaoks järk-järgult kitsenema, silmad hakkavad sulguma, raske on haarata kompositsiooni, üksikelemente kui tervikkogumit. Lõpuks uuritakse üksnes iseennast ja oma haugatusi. [Nördinud kõrvalepõige: need arengud ilmsid kuidagi väga selgelt juba aastal 2006, kui tähistati Betti Alveri 100. sünniaastapäeva ja selleks puhuks anti välja „Loomingu“ erinumbrer. Ja mis seal oli näha? Ükski autor ei suutnud kirjutada, midagi uut ütelda Alverist, sellest ühest suurejoonelisemast ja avaramast metsast eesti kirjanduses, kuigi just tema puhul loovad võrdse jõuga nii keel kui ka kirjandus – ja niimoodi peaks talle ka lähenema. Ei! Kõik kirjutasiid: *m i n a* ja Alver. Alver oli lihtsalt mingi ajend, et endast kirjutada. Alverist ei kirjutatud seal tegelikult midagi.]

Ojanurme koolkonna roll

Väidaksin seega, et praeguse humanitaaria põhiprobleem on napp vundament ja liigne pööramine. Just see veider teoreetiline ekslemine ühe seene juurest teise juurde paneb ka väitma, et ei ole

¹ Kõik nurksulud siinses tekstis pärinevad autorilt.

päris ükskõik, kas Ojanurme koolkond peab oma konverentse või mitte. Olukorras, kus teadus vajab selgeid arhetüübilisi teemasid ja kohaseid meetodeid, meenutaksin Ojanurme koolkonna varasemat kogemust: vaevalt olime kunagi teinud väikese 3-aastase seeria baltisaksa hoonukestest, kui kogu Eesti taipas teema tähtsust ja hakkas baltisaksa kirjasõna uurima, mis on nüüd muutunud enesestmõistetavaks. Piisas meie Hupeli konverentsist ja väikesest sõnumikust ajalehes „Sirp“, et ajaloolane Indrek Jürjo taipaks, et Hupelist on vaja monograafiat – ja ta teostas selle suurepäraselt. Kirjanduse uurimine arenes edasi mõisate uurimiseks, kuni selleni, et on juba inimesi, kes püüavad kõiki Eestimaa mõisaid läbi sõita ja näha, kuigi nad ei oska sõnastada, miks nad seda teevad. Ent on näha, et nad on leidnud teataval moel elu mõtte, isegi kui ütlevad, et lähevad ühte või teise mõisasse „lihtsalt sööma“. Haa-haa!

On näha, et kui konverentse ei pea, tekib teoreetiline segadus. Seetõttu ei saa liiga kauaks puhkama jääda ja nautima oma tegevuse laia mõju, isegi kui tahaks ja isegi kui see on teenitud puhkus – nagu see on. On vaja avada uusi perspektiive. Kahtlemata ei ole see lihtne.

Mida on siin välja pakkuda Peedu-Elva liinilt? Kindlasti **rongi** kogemus, s. t. lihtsus, selgus, ühesuunalisus, avarus. Ei mingeid mõttetuid kõrvalepõikeid. Piisab sellest, kui mõelda, k e s o n E e s t i s k ö i g e a v a r a m a m ö t l e m i s e g a i n i m e s e d p ä r a s t I I m a a i l m a s ö d a ? Esimesena tuleb kohe meelde Ain Kaalep. Ja millega ta söidab? Rongiga. Teisena tuleb meelde Kalle Kasemaa. Aga tema kolis kümmekond aastat tagasi Tartusse, et reisimisvajadus oleks minimaalne. Ent kui oleks valida, siis ta kindlasti valiks liikumiseks rongi.

Ja millega need avarapilgulised õpetlased tegelevad juba aastakümneid ja -kümneid? Nad absorbeerivad maailmakirjandust ja mõttevara eesti kirjasõnasse. Teevad seda usumatult suures mahus ja samas silmatorkamatult. Ent just see võib olla tõesti valdkond, millest tulevikus sõltub palju. Kui mõelda demograafilistele liikumistele maailmas, islamile ja millele kõigele, siis võib eesti kirjakuultuuri saatus sõltuda sellest, k u i v i n t s k e k s m o o l o k i k s e e s t l a n e e n n a s t v a i m s e l t s ö ö b , kuidas ta jõuab kogu tõlgitud mõttevara absorbeerida, ära seedida ja uueks luua enne, kui see ta hävitab. Põhiküsimus ongi: k u i d a s s a a d a k e e k s i k e s e s t m o o l o k i k s ?

Selline optimism – kakukesest moolokiks – võib tunduda lihtsameelne, aga mu meelest jõudsid eestlased ka omakeelse rahvusülikoolini tänu (järjekindlale) lihtsameelsusele. Kõik keerukameelsed arvasid tollal, et ainus ratsionaalne lahendus on saksakeelne teadus. Situatsioon ja argumentid on praegu täpselt samad mis sajand tagasi, aga muinasjuttudest teame, et tobuke on see, kes võidab!

Minu jaoks on küsimus isegi ainult selles, kuidas vältida inglise kirjanduskeele kurba õppetundi? Kuidas pöörata arengud enda kasuks? Asjatundjad ütlevad ju, et inglise kirjanduskeele areng lõppes Virginia Woolfiga, aga Woolf suri mäletatavasti 1941, s. o. 70 aastat tagasi. Inglise keele kasutajaskonna ebaloomulik laienemine – sest see on toimunud üksnes ideoloogilise reaktsioonina – on toonud kaasa teatava inglise keele seiskumise, sest ta ei ole suutnud kõiki küündimatuid ja halbu tekste alla neelata. Keel ei ole saanud endaga piisavalt tegeleda, reflekteerida. Keelele iseloomulik kujundlikkus, musikaalsus, tähendusnüansid on hajunud. [Kui sageli on tänapäeval üldse võimalik kuulda Virginia Woolfi vääriolist inglise keelt?] K e e l e i l o o e n n a s t e n a m , nii nagu ta lõi läbi Virginia Woolfi. Inglise keelest on saanud tuim vana prostituut, kellelt pikka juttu enam ei oodata. Kõik tarvitavad ja ta lihtsalt toimib.

Kuidas vältida seda olukorda, et eesti keel enam ei loo? Kuidas teha ennast vintseks moolokiks? Tuleb rünnata esimesena. Kõik vähegi nõudlikumad tõlketekstid kirjanduse, filosoofia, usundiloo jms. vallast tuleb absorbeerida ja panna uuel tasemel, loominguiliselt, vilja kandma. Ei piisa ainult tõlkimisest, vaid kõik tõlked tuleb läbi reflekteerida, mis on kasutatav, seedida, kasutusele võtta. Seda tuleb teha nagu rongiga – sirgelt, laialt, täielikult. [Ma ei suuda vältida rongi motiivi.] Kahtlemata vajab see tugevat tagalat: töö „Kalevipoja“, Faehlmanni ja muu sellisega peab stabiilselt jätkuma, et keele põhikehand püsiks kogu aeg silme ees, aga rünnata tuleb kogu uemat kirjandust. Ja seda selgitustööd tuleb teha ülikoolides, koolides jne.

Attāri alistamine

Et mitte jääda üldsõnaliseks, tooksin näite, millega jõuaksin lõpuks ka vaenukäo probleemi juurde. Sellel aastal jõudis raamatulettidele Farīd ud-Dīn Abū Hāmid Muḥammad Ibn Ibrāhīm Attāri teos „Lindude keel“, pärsia k-st tlk. – nagu arvata võib – Kalle Kasemaa, 350 lk., XII sajandist pärinev müstiline tekst.

Teos on mõistagi segane, võiks olla parem, aga ikkagi klassika. Kui kirjeldada lühidalt sisu:

kujutatakse mingisuguse grupi lindude kokkutulekut, kellest mõnel lastakse endast pikemalt rääkida: näit. ööbikul, papagoil, paabulinnul, pardil jt. Valik ei ole selge. Lindude enesepresentatsioon on suhteliselt viril: kõik nad kurdavad, et ei jaksa või ei taha kaugele lennata. Ühel üks häda, teisel teine häda. Lugejal tekib õigustatud küsimus, milleks siis üldse lennata, kui ei taha! Ärgu lennaku! Selgub, et nad on ikkagi pähe võtnud, et tahavad lennata Kaukaasiasse, sest Kaukaasia on teadagi piir nähtava ja nähtamatu maailma vahel. Seal elab imepärane kuningas Simorg, kes valdab tunnetuse kõiki saladusi. No müstika!

Raamat seisnebki 22 linnu virisemises. Iga lind astub järjest ette ja seletab oma hädasid. On huvitav, et igaüks teeb seda täpselt 5 lk. Koosoleku juhatajaks on valitud vaenukägu, kes on mingi eriliselt tark lind ja veenab virisejaid ümber, kõneldes kord psühholoogina, kord teoloogina, kord lihtsalt teadjalinnuna, kellel on igaks puhuks jutustada õpetlik lugu. Linnud lasevadki ennast veenda ja asuvad teele, olles sunnitud läbima 7 orgu: I org on aastaid kestva otsimise org, mõistagi täis raskust ja vaeva; II org on jäägitu armastuse org; III – tunnetuse org jne. kuni VII org on hävinemise org. Kes on suutnud hävinemise orus püsima jääda, see on taibanud kõiksuse saladust.

Osa linde hukkub sellel teel, aga osa jõuabki Simorgini. Nagu karta on, osutub Simorg nendeks enesteks. Nad jõuad ise enda juurde! Neid tabab müstiline õndsus, nad sulanduvad temasse ja üksteisesse. Lõpp on kirjutatud eriti kahtlaselt, sest see justkui kutsub üles ennast põlema panema, aga neid põlemapanijaid on viimasel ajal niigi küllalt.

Kui selle teose juures mõtlema jääda ja igale poole, igasse detaili sisse pöörama hakata, siis on selge, et ei jõua mitte kuhugi. Siin jääbki pöörama. Detailide padrik, mida pakutakse, on otse mõeldud inimese eksitamiseks. Kogesin seda ise, sest pikka aega vaevas mind probleem, kes see vaenukägu üldse on. Siis aga istusin ühe tuttavana veiniklaasi taga ja see ütles rahulikult: Ei ole see mingi probleem! Silmad mul justkui avanesid: Tõepoolest, probleemi ei ole! Lihtsalt mingi mõttetu dotseeriv suleline!

Hinnangu peaksid siin andma hoopis meie folkloristid, sest meie rahvaluule on ju palju kõrgema taseme nähtus: linnud-orud ära analüüsida, vaadata, mis siit võtta on, ja korjus komposti visata.

Laiemale üldsusele võiks selle aga lihtsalt ümber interpreteerida Eesti rahva kannatuslooks – siis ta nagu omandab mingi mõtte. Teos on kirjutatud ju ajal, XII sajandi lõpus, mil meie kannatuslugu alles hakkas käivituma. Mis puutub aga meie kannatusloo lõppu, siis on märkimisväärne, kuidas lindude põlemise ekstaas sarnaneb ühe Ene Mihkelsoni värsiga tema luulekogus „Torn“ (aastast 2010) ja kui sarnane on see luulekogu tervikuna oma hävingu ilu meeleolult.

Nimelt ütleb Mihkelson: „Ma tahan CERN’i – CERN on mäletatavasti see võimas Euroopa aatomituuma uurimise keskus, toru, mis ehitati Šveitsi, et reprodutseerida suurt pauku –

Ma tahan CERN’i. Ma tahan kildudeks
lendamis, et tekiksid uued ühendid ...“

On tõenäoline, et teatud aspektist võiks CERN’i võrrelda Simorgiga, aga see idee on veel nii värske, et vajab eraldi interpreteerimist, milleks siinkohal ei ole aega.

Seega on üks eesmärk absorbeerida ideed, teine aga – omastada head metafoorikat. Mõned näited, mida võiks kasutusele võtta ja mitte ainult luulekeeles, vaid ka igapäeva kõnekeeles, haugetuste vahele (5):

- sündimise“ kohta ütleb pärslane „jalga olemise tandrile tõstma“;
- kui pärslane kannatab ülekohtu, ütleb ta: Kättemaksu jalg seisab liikumatult soovi tandril, õigluse käsi osutub lühikeseks igatsuste sihi saavutamise tee peal;
- kevadise looduse ärkamise kohta ütleb pärslane: Looduse kangur kudus saatuse telgedel seitsmევარვლისი siidi mõrsjale-kevadele, ning aja rätsep õmbles välkudest kääride abil vihmadest niitidega kauneid rüüsid ja kirevaid rõivaid;
- kui poliitik on kõrk ega kuula nõuandeid, ütleb pärslane: Saatuse on halvanud tema haistmise, ta ei tunne enam nõuannete lõhna;
- kui valitseja läheb sõtta, teeb ta seda pärslase sõnutsi selleks, et „karjatada oma mõõka vaenlaste peade aasadel“. Selle saaks vaevata koolikeskkonnas kasutusele võtta: Ma lähen karjatama oma kaardikeppi õpilaste peade aasadel.

Kokkuvõtteks: üks võimalikke koolkonna edasisi perspektiive oleks **strateegiliselt**: anastada ja ümber tõlgendada kõik, mis silma torkab; **taktikaliselt** võiks see olla frontaalne rünnak vabadel ajahetkedel.